

PERSONAJUL ISTORIC

între document și ficțiune

Ștefan
cel
Mare*

După Iorga, Delavrancea, Sadoveanu, ar fi părut imposibil ca, prea curînd, cineva să-i mai ridice lui Ștefan cel Mare un monument spiritual. Premergătorii trăseseră parcă toate sevele personalității marelui bărbat, dăduseră imaginea monumental-mitică a eroului, fudamentată științific, tradițional și sentimental. Iată însă că, de la ultima evocare de prestigiu, a lui Sadoveanu, din 1934, de o reală densitate epică și lirică, Paul Anghel irumpe într-o „ipostază dramatică de veac eroic moldav“, cu o nouă efigie a „sfințului de la Putna“.

O realitate de cronică fluidă, crincenă și halucinantă, coboară în cotidian pentru o demonstrație de „lecție“ națională și literară. Un text cu rafinate arome stillstice, în cea mai curată și cuminte limbă, trimite la document, însuși dramaturgul numindu-și, în câteva rînduri, sursele.

Într-o „predoslovie a cronicarului“ (apocrifă nearhaizată), scriitorul cheamă ca martore, din istoria națională, date care să demonstreze urgia istoriei „pentru un popor mic, strîns între trușiile unor puternice imperii“. Ele sînt 1476 (nebiruința de la Valea Albă), 1574 (martirajul lui Ioan Vodă cel Viteaz la Cahul), 1718 (data căderii Banatului și a Olteniei sub austrieci prin pacea de la Passarowitz). Sigur, data istorică își are învățămintele ei, și despre această „învățătură“ dă seamă Paul Anghel în cele cinci „capitole“ ale romanului său scenic, pus deplin sub semnul poeziei tragice.

Este anul de la zidirea lumii socotit cronicărește 6984, în istorii — 1476, răstimpul dintre lunile mai și august, cînd,

poate, s-a decis, mai mult ca oricînd în viețuirea principatului moldav, însăși soarta sa; răstimpul dintre colosala biruință, totuși amenințătoare, de la Vaslui (1475), și înfrîngerea devastatoare, trecută în anale fără pecetea umilînței, de la Valea Albă (1476).

Ștefan cel Mare, ținînd, ca și Atlas, „cerul pe umeri“, prilejuiește o meditație scenică asupra ipostazelor puterii în spațiul românesc: diplomat și strateg de spiță bizantină, voievod-păstor, înțelept și vizionar, ostaș, simplu muritor cu gîndurile sale.

Forța de autocrat și forța telurică a personajului, voința domnului și voința țării, identificată cu persoana sa, sînt întemeiate pe sursele cronicii. Uneori, citînd precizările de informație prin care dramaturgul argumentează ante- sau postdatarea unor împrejurări, din necesități de logică a narațiunii, avem sentimentul că, într-adevăr, teatrul propune „o ipoteză dramatică“, deci o imagine polemică a faptelor trase din hrisoave. Dar fidelitatea față de logica interioară a cursului vremii poate fi urmărită în cele mai autorizate izvoare, și astfel se înțelege că dramaturgul a procedat la „comprimări“ de evenimente (procedeu larg folosit în scrisul pentru scenă), pentru claritatea acțiunii și a portretelor.

Astfel, scrisoarea semeată a brăilenilor din 1481 către voievodul sucevean care voia să dea țării lor muntenesti un vlăstar Basarab cu credință e primită în ajunul înfruntării de la Valea Albă, și tot atunci se dictează de către iutele la minie gospodar răspunsul cu amenințarea pedepsitoare. Letopisețul putnean așază pe vornicul Isaia în lumea dreptilor la patru ani după lupta de la Baia (1469); în text, el este pedepsit de Ste-

* Paul Anghel, „Săptămîna patimilor“.

fan tot în lunile premergătoare Războienilor, după îndelunga umiliță a celui ce-și risipise cavaleria în confruntarea cu Matei Corvin. Scriitorul găsește „utilă funcțional povestirii noastre” aducerea faptelor citate la matca evocării sale. Și alte „inadvertențe” (gîndul mutării Cetății Chilia pe malul nordic al Dunării, amenințarea cu pîrjolirea Poloniei, din motive matrimoniale) sînt prinse temeinic într-o solidă armătură documentară.

Firesc, temeiul narațiunii se trage din clasicii cronicari. Înfricoșatele lor consemnări despre ciocnirea cu puhoiul otoman sînt inspiratoare de atmosferă. Grigore Ureche explică: „Acolo Ștefan vodă multu au nevoitu să nu-l lase (pe sultan-n.n.) să treacă Dunărea, ci n-au putut, că tătarii de o parte, turcii de altă parte, cu oaste fără număr ce venise...” Iar Nicolae Costin dă imaginea dantescă a „teatrului” operațiunilor „Perit-au moldovenii atîția de mulți, cît să înălbise locul de la Valea Albă de trupurile celor periți; mulți și den boeri au picat și vitejii cei aleși cu totul”.

Domnul rămăsese fără aliați în fața lui Mohamed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, venit el însuși să pedepsească risipirea oștirii lui Soliman Hadîmbul (eunucul!) în mlaștinile vasluiene. În zadar Ștefan rezeșise după triumful de la Vaslui o scrisoare-circulară către principii creștinătății. Scrisoarea, cu rol însemnat în piesă, citită ambasadorilor în limbile țărilor lor, e o capodoperă de cancelarie diplomatică, aflată de dramaturg în monumentală colecție de acte a lui Ioan Bogdan. Tot acolo găsește și prelucrează și versiunea italiană a scrisorii.

Ca surse directe pentru nararea pregătirii campaniei de la Valea Albă și pentru fixarea esenței tragediei țării, care a trebuit să fie arsă pe măsură ce turcii urcau spre Suceava, scriitorul a avut la îndemînă clasică scriere a lui N. Iorga **Istoria lui Ștefan cel Mare pentru poporul român**, precum și **Cronica lui Ștefan cel Mare** (versiunea germană a lui Schelder), în buna ediție a lui I. C. Chițimia din 1942. De asemenea, letopisețul putnean și pomelnicul bistrițean au furnizat nume și amănunte pentru o meșteșugită desfășurare epică. Arbore (tatăl celebrului Luca Arbore), Isaia, Boldur, Ciocîrlie — personaje reale — au în **Pomelnicul minăstirii Bistrița** (ed. Damian P. Bogdan, 1941) loc privilegiat în lungul șir al celor vrednici.

Pitoreasca figură a neguțătorului Iacoppo numărîndu-și ducații sub ploaia săgeților, sau bizarul armurier venet Falconeri (amestec de savant și șarlatan, totuși rafinat renesantist), sînt prezențe fi-rești la curtea lui Ștefan, în vreme de pace sau de război. Soliile domnului împinziseră Europa și cetățile sale erau deschise comerțului cu toți veniții din

largă zare. N. Iorga, în multe dintre cărțile sale (cu osebire **Istoria comerțului românesc I—II**, 1925), a tratat fundamental chestiunea.

Sînt în dramă și alte pasionante emanații literare din izvoare sigure. Voievodul își aduce nevîrstnicul fiu, pe Alexandru, de 12 ani, să „învețe” domnia la Valea Albă. E întiiul său născut, din Evdochia, kieveană, stînsă timpuriu, ca și destoinicul ei băiat. Deși nu se precizează care anume citorie frămîntă cugetul simțitor la frumos al cucernicului păstor de norod, identificăm în scena prezentării chivotului de către meșterul Toma viitorul lăcaș al Voronețului (juruit, spune tradiția, lui Daniil Sisastrul).

O aprigă confruntare între doamna Maria de Mangop și nestatornicul ei soț are și ea rațiuni subtile. Urmașa Comnenilor pierduse, prin înfrîngerea fratelui său, ultimul bastion bizantin, minusculul pricipat al Mangopului, din sud-vestul Crimeii, la care rîvnea Ștefan și pentru care otomanii decapitaseră trei sute de moldoveni apărători. Acestea să-l determine oare pe domnitor să caute o nouă însoțire, cu fata lui Radu cel Frumos, frumoasa captivă Maria Voichița, în cîrînd mama lui Bogdan voievod?

I se dă și legendei dreptul de a explica istoria. Pruncul născut în zilele măcelului de la Valea Albă e înfățișat tatălui în tabără. Deși fiu zămislit din „muliere proastă”, copilul e trimis grabnic în munți, ca un vlăstar de domn ce este, pentru nevoile viitoare ale istoriei, care-l va chema la rosturile ei, cu numele de Petru Rareș.

Iar prin adînc tulburătoare soluție a pîrjolirii țării din proprie voință (curțile domnești fiind întilile sacrificate) — care le apare celor neinițiați în istorie drept o metaforă, dar păstrată în memoria cărții ca o realitate terifiantă, dramaturgul stăruie, explicînd sensul moral-politic al gestului, tot în tradiție populară. Rătăcirea la sihastrul Kesarion, nume de sugestie sadoveniană (narațiunea Creanga de aur!), petrecută aici în conștiință, nu e reculegerea pioasă din ajunul faptei, în sens bolintinian, ci, în sens larg, trimite la ideea adăpării conducătorului la izvoarele înțelepciunii veșni. La această așezare pe „scaunul timpului” l-a îndemnat Ion Neculce cu ale sale „O samă de cuvinte”...

În acest poem dramatic clădit atînt în fortăreața bibliotecii, Ștefan cel Mare este un tradițional simbol al rezistenței noastre de popor plasat la răscrucea multor drumuri. Înfrîngerea de la Valea Albă (a fost totuși o înfrîngere, în deplinul sens militar?) e aleasă de Paul Anghel pentru cauzistica unui proces a-bordat cu un înalt simț al istoricului, cu acel simț capabil să constate dramatismul întregii noastre istorii — locul românilor în universalitate nu poate fi

stabilit decât prin întoarcerea noastră în noi înșine. Mohamed al II-lea, care pingărise Sfânta Sofia, nu calcă Suceava în vînsului Ștefan, căci Moldova este, din porunca acestuia din urmă, o ruină, o țară rămasă numai în sufletele țăranilor în bejenie, dar ea reînvie din acele mitice și pînă azi magnifice resurse naționale de rezistență.

Prin teatrul său, Paul Anghel demostrează că tratatul de istorie doar jalonează etapele, literaturii revenindu-i misiunea de a găsi filonul tragic al evenimentelor. Ceea ce înseamnă pledoarie pentru aflarea dimensiunii spirituale a existenței noastre, ca popor.

Ionuț NICULESCU

REPERE :

Paul Anghel, *Teatru*, Ed. Eminescu, 1972 ; N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare pentru poporul român*, E.p.l., 1966 ; Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, E.S.P.L.A., 1958 ; Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, în *Opere I*, Iași, 1976 ; *Documentele lui Ștefan cel Mare*, publicate de Ioan Bogdan, vol. II, Buc., 1913 ; C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1976 ; C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. I, Buc., f. a *Cronicle slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ioan Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, Editura Academiei, 1959 ; I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, Buc., 1925.

, Rampa“,
acum
50 de ani
noiembrie
1934

Comitetul de lectură al Teatrului Național din București aprobă două piese care nu vor fi uitate: *Idolul și Ion Anapoda* de G. M. Zamfirescu (prilej pentru G. Calboreanu să strălucească) și drama lui Al. Kirițescu *Borgia*. ● La Opera Română, premi-era clasicului (azi, 1984 !) balet *La piață* de Mihail Jora. Dansează Elena Penescu Liciu. ● Pe scena Ateneului Român, concertează cu strălucire o debutantă : violonista Lola Bobescu. Este premianta Conservatorului din Paris. ● O inițiativă interesantă : „schimb“ între actorii tea-

trilor naționale. Nicu Dimitriu, de la Craiova, joacă la București, în comedia lui Caton Theodorian *Bujoreștii*. ● Apropo de acest interesant text (pe nedrept uitat) : după 12 ani, ajungem la 87 de reprezentări ! ● N. Vlădoianu și Nicușor Constantinescu îi prilejuiesc lui Ion Vasilescu lansarea șlagărelor *Vrei să ne-nîlnim sim-bătă seara ?*, *Cîntă, să uit dragostea !*, în comedia muzicală *Alhambra fil-mează*. Ce va zice Tănase ? ● *Tănase are cuvîntul !* pe scena de la „Eforie“. Il flanchează Lulu Savu, Giugaru, Nae Roman, G. Trestlan. Nea Costică iar „o face lată“. Într-un cuplet, se amestecă în „afacerea Skoda“. Știe marele comic că este „afacerea“ lui vodă ? ● În două volume, un important roman românesc : *Foc în Hanul cu tei* de I. Peltz. ● Din cușca suflerului : Pulu Iancovescu coboară din propria-i mașină la „Capșa“. Se adresează unui trecător : — Domnule, știi să conduci un automobil ? — Habar n-am ! — Atunci,

fii bun și păzește-mi mașina pînă mă întorc ! ● La Naționalul ieșean se reprezintă... *Vinzătorul de păsări !* (Să nu ne mire, *Baba Hîrca*, prima operetă românească, s-a jucat aici...) Cîntă Miluță Gheorghiu, C. Ramadan, Anny Braesky. ● Mihail Tican (încă nu și Romano), neobositul călător în jurul pămîntului, publică *Monștrii apelor*, fermecătoare pagini de călătorie. Peste... 50 de ani, se va gîndi cineva să reediteze cărțile lui Tican Rumano ? ● Lui Pirandello i se decernează Premiul Nobel pentru literatură pe anul 1934. Cine i-au fost „rivali“ ? Paul Valéry, Francis Jammes, Georges Duhamel, Jules Romains, H. Wells, G. D'Annunzio, Benedetto Croce, Miguel de Unamuno, Ortega y Gasset... Sigur, marele dramaturg și-a meritat premiul, dar în asemenea companie e imposibil să decizi... fără re-grete.

I. N.